

THE MAIN CHARACTERISTICS OF THE COMPOSITION OF THE WORK "RAVZAT USH-SHUHADO"

Xolbekov Saidmurod¹

Chirchik State Pedagogical University

KEYWORDS

composition, architectonics,
recipient, unit of work,
integrity of the work,
structural part, chapter,
section

ABSTRACT

This article analyzes the composition of the hagiographic work "Ravzat ush-shuhado".

2181-2675/© 2023 in XALQARO TADQIQOT LLC.

DOI: 10.5281/zenodo.7806524

This is an open access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

¹ Independent researcher, Chirchik State Pedagogical University, Tashkent, Uzbekistan

“RAVZAT USH-SHUHADO” ASARI KOMPOZITSIYASINING ASOSIY XUSUSIYATLARI

KALIT SO‘ZLAR/ КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА:

kompozitsiya, arxitektura, qabul qiluvchi, ish birligi, ishning yaxlitligi, strukturaviy qism, bob, bo‘lim

ANNOTATSIYA/ АННОТАЦИЯ

Ushbu maqolada “Ravzat ush-shuhado” hagiografik asarining tarkibi tahlil qilinadi.

Kompozitsiya badiiy asarning mazmuni, tabiati va maqsadiga ko‘ra qurilishi va ko‘p jihatdan uning idrokini (retsipient tomonidan tushunishni) belgilab beradi. Kompozitsiya badiiy shaklning eng muhim komponenti bo‘lib, asarga birlik va yaxlitlik beradi, uning elementlarini bir-biriga va butunga bo‘ysundiradi [1]. “Kompozitsiya badiiy ijodning birligi va yaxlitligini ta‘minlaydi” [2].

“Tashqi kompozitsiya (yoki arxitektonika) matnning bob va qismlarga bo‘linishi, muqaddima va epilog, kirish va xulosa, epigraflar va lirik chekinish kabi qo‘shimcha strukturaviy qismlarni ajratishdir. Yana bir tashqi kompozitsiya – matnning jildlarga bo‘linishi...

Bu jihatlar badiiy asarning tashqi tomoni ekan, “Ravzat ush-shuhado” asari ham tashqi kompozitsion ko‘rinishlari bilan mukammallik kasb etgan, ya‘ni juda katta hajm egallaydi. Bunda, albatta, Islom Sharqi an‘analari ko‘rinishida bo‘lsa-da, lekin muallif pozitsiyasi juda aniq ko‘zga tashlanadi, hatto bir nafas bo‘lsa-da, adib o‘z pozitsiyasidan uzoqlashmaydi. Buni tahlillarimiz davomida bir-bir to‘xtalamiz. Avvalo, hozir aytganimizdek, tashqi kompozitsion birliklarni, ya‘ni boblarning nomlarini to‘lig‘icha keltiramiz va bu kitobxonga/ilm ahliga “Ravzat ush-shuhado”dek yirik asarni tanishtirgan bo‘lamiz.

“Ichki kompozitsiya, tashqi tarkibdan farqli o‘laroq, matn tuzishning ko‘plab elementlari va usullarini o‘z ichiga oladi. Biroq ularning barchasi bir maqsad – matnni mantiqiy tartibda qurish va muallif niyatini ochib berishdan iborat bo‘ladi, lekin ular unga turli yo‘llar bilan boradilar – syujetli, obrazli, nutqiy, mavzuli va hokazo” [3].

Abdulla Qahhor shakl va mazmun birligi haqida shunday degan edi: “Adabiy asarning joni – uning mazmuni, lekin bu jonning jon bo‘lishi uchun jasad kerak. Jonni jasadsiz tasavvur qilish mumkin emas”. Demak, asar inson siyomosiga qiyoslansa, unda go‘zal shakl bo‘lishi ruhiyatning ham go‘zal bo‘lishini taqazo qilishini tushunish mumkin.

Shunga ko‘ra, “Ravzat ush-shuhado” asariga birlik va yaxlitlik bergan omillarni sanab o‘tishga burchlimiz.

Badiiy asarning tashqi kompozitsiyasi, ya‘ni arxitektonikasi deyilganda badiiy asarning tashqi qurilishi – qism, bob, fasl, band kabilar nazarda tutiladi [4, 253; 5, 45]. Sayqaliyning “Ravzat ush-shuhado” asari ikki katta bo‘limdan iborat (Hozirgi kun

adabiyotshunosligi tili bilan aytsak, “Ravzat ush-shuhado” dilogiyadir). Lekin muallif bo‘limni “daftar” deb atagan. Uning kirish qismi 148 misradan iborat. Hamd qismi 34 misra, na’t 40 misra, roshid xalifalar madh etilgan qism 28 misra, munojotlar qismi 46 misrani tashkil etgan [6].

“Ravzat ush-shuhado” basmaladan so‘ng quyidagicha boshlanadi: Sano ul podshohi lo makona, / Sifoti zohiru zoti nihona. // Makonsizdur, etgan kavnu makonni, / Jihatsizdur, et(g)an jumla jahonni.

Dostonlari na’t “Hazrati nabiiyyuno sallallohu alayhi vasallam na’tlarini(ng) bayonidir”, roshid xalifalar madhi esa “Chahoryori bosafu roziyallohum taololarning alqobi mustatoblari” deb berilgan.

Alarni tavsifi haddin fuzundur, / Yozib bo‘lmaski, bir-birdin uzundur. // Xudo avn aylasa ba’d az munojot, / Kamina nazm etay bir necha abyot deya qayd qilingandan so‘ng muallif quyidagicha tarzda mazkur asarni yozishdan maqsadini bayon qiladi: Qilib so‘z ibtidosin anbiyodin, / yeturay intihosin Karbalodin.

Ya’ni, ushbu asarni yozishdan asl maqsad “Karbala-noma”ni, Imom Hasan va Imom Husaynlarning qissalarini, so‘z avvalida aytilgan gapni sharhlaydigan bo‘lsak, har bir payg‘ambar qissasini va/yoki biron-bir rivoyatni aytib bo‘lib, shu qissa/rivoyat nihoyasida Karbala fojiasida shahid bo‘lganlar haqida ham so‘zlab ketishni maqsad qilganini ta’kidlagan muallif. Ana shu tipdagi musibatnoma haqidagi klishe’lar asarning bir necha o‘rnida keltiriladi.

Kompozitsiyaga asos bo‘ladigan unsurlar haqidagi adabiyotlarda qayd qilinishicha, badiiy asar “matnini bob yoki bo‘limlarsiz o‘qib bo‘lmaydi. Hyech bo‘lmaganda unga bo‘shliqlar yoki yulduzchalar bilan ajratilgan bo‘limlar yoki semantik segmentlar kerak bo‘ladi” [3].

Munojotdan keyin shartli ravishda aytadigan bo‘lsak, asosiy qism boshlanadi va Odam alayhissalom qissasi keladi: “Qissayi hazrati Abulbasha Odam safiyulloh salavotullohi alayhi va salomuhu”. “Abul bashar” va ilk payg‘ambar Odam alayhissalom haqidagi dastlabki ma’lumotlarda ham asarning dardu g‘amdan nasiba borligi ta’kidlanadi: Kel emdi, Sayqaliy, haddingni bilsang, / Balo yuzlansa andin bo‘lma diltang. // Bashar avlodini bilsang atosi, / Edi Odam nabiyar ibtidosi. // Hanuz Odam Safiy kelmay adamdin, / Nasib bor erdi anga dardu g‘amdin.

Odam avlodi xunrez ekanligi, dashti Karbaloda shohu shahzodalar qirilgani, Inoyat aylasa ul Xoliq Hay, / Oxirda motamin men toza aylay, deb asosiy urg‘u nimada ekanligini ta’kidlab o‘tadi.

Mazkur asardan ko‘zlangan maqsad qissalarni boshdan-oxir, batafsil bayon etish emas edi. Asosiy va eng mashhur jihatlariga e’tibor qaratish muallif pozitsiyasini belgilab beradi. (Aslida ma’lum bir qissani mufassal hikoya qilish keng ko‘lamli/monumental ish bo‘lur ediki, uning ustiga, liro-epik planda mahobatli asar tartib berish har qanday muallif/musannifning imkoniyat doirasidan tashqaridagi ishdir.) Shu boisdan ham muallif keyingi o‘rinlarda “Kanz ul-g‘aroyib” asarida kelgan bir voqeyani tasvirlaydi. Mazkur bob

“Hazrati Jabroil alayhissalom sayyidul anom, alayhissalotu vassalom xizmatlarig’a kelib, Hazrati Imom Husayn raziyallohu anhu oliy maqomi shahodatidin xabar berganlarini(ng) bayoni” deb nomlangan. Unda tasvirlanishicha, payg’ambarimiz Muhammad sallallohu alayhi vasallam imom Husaynning kiyib yurgan ko’ylagi nevarasining bo’ynini qiyib yuborgan. Sayyid ul-bashar (s.a.v.) bundan tashvishga tushadi. Shunda Hazrati Jabroil alayhissalom kelib, “Buncha alamnok bo’laverma, hali bilmaysan, bir kun kelib bu bosh tanasidan judo bo’ladi hali” deb aytadi. Ko’zyoshlari shashqator Payg’ambar (s.a.v.) g’amga botadi. Va shundan so’ng hazrati Rasulullohning o’shal munlig’ kayfiyatiga mos “Hech kim olam aro mundog’ azoni ko’rmadi” deb boshlanuvchi g’azal keladi.

Sayqaliy ma’lum bir payg’ambar qissasini tasvirley boshlaganda ham o’sha payg’ambar hayotining eng asosiy jihatlarini tasvirlashga harakat qiladi. Masalan, Nuh alayhissalom qissasi haqidagi bob (“Qissayi hazrati Nuhi nabiulloh alayhissalavotu vassalom bul turur”) ulug’ to’fon va u zot yasagan kema, har bir jonzotdan kemaga bir juftdan olib, ularni qutqarib qolgani mazkur qissaning eng e’tiborli joylaridir. Sayqaliy ana shu qissaga o’tishda ekskurs tarzida va asosiy voqyealar bilan bog’liq nuqtani mohirona bog’laydi.

Mazkur qissadan keyin “Qissayi Ibrohim Xalilullohir rahmon salavotullohi alayhi va salomuhu bu turur” deb nomlangan keyingi qissa boshlanadi. Kel emdi, Sayqaliy, joning nisor et, / Balolar norig’a tushsang, qaror et.

Adib mahorati borasida gap ketganda va, ayniqsa, har bir payg’ambar qissasi hikoya qilinganda, qissa boshlanmasida payg’ambar hayoti bilan bog’liq ba’zi bir nyuanslar ham muallif e’tiboridan chetda qolmaydi. Ibrohim payg’ambarini Namrud olovga tashlaydi va olov, Qodir Allohning marhamati bilan, gulshanga aylanadi. Va “Sabr qilsang, balolar olovidan omon chiqasan” degandek adib o’ziga malomat/nasihah qiladi. Shu yerda birdaniga maqsadga o’tiladi. Ya’ni, “Namrud shayton yo’liga kirib, to’g’ri yo’ldan ozib, Ibrohim Xalilullohni o’ziga dushman bildi” deya qissa boshlanib ketadi. Keyingi voqyealar tizimida Ibrohim alayhissalomga o’g’lini qurbonlik qilish buyurilgan sahna keladi. Amri Haqqa so’zsiz itoat bundan ortiq bo’lmasa kerakki, pichoqni o’g’lining bo’g’ziga qo’ygan mahal Xudo Jabroil vositasida qurbonlik qilish uchun qo’chqor yuboradi.

Shundan keyin Sayqaliy o’zining asl maqsadi aytilgan misralarni tizadi: Kamina xo’shachin birlan aknun, / Terib tori xayola durri maknun. // Olibon qissalardin bob-bobi- / Ki, turkiy nazm qilsam bir kitobe. // Oxirida Husaynni(ng) hasbi holin, / Bayon etsam na o’tgan mohu solin. // O’qug’on bandalar dilresh bo’lg’ay- / Ki, to so’zu gudozi besh bo’lg’ay. // Husaynni(ng) motamini toza aylab, / Menim o’z holima andoza aylab.

Sayqaliyning mazkur o’rinda keltirilgan misralarida ba’zi bir so’zlar va qo’shimchalar tushib qolgani seziladi (“xo’shachinlik” emas, “xo’shachin” tarzida), lekin bu kabi kamchiliklar asarning umumiy ruhiga hych qanday ta’sir o’tkazmaydi. Chunki hozir biz gaplashganda ham qo’shimchalarni qisqartirib aytish holatlari uchraydiki, mazkur uslub adib asarini xalqona ohangda yaratganining ko’rinishidir.

Sayqaliyning mazkur satrlarida badiiy mahorati yaqqol sezilgan mazkur o’rinda

kaminaning ishi xo'shachinlik (lug'aviy ma'noda aytilsa, "boshqoq teruvchilik", istilohiy ma'noda esa "ustalik"), ya'ni "ustalik bilan xayol torlarida ko'zdan yashirin, ya'ni toza durlarni terishdir" deydi va o'z a'moliga sodiq qolgan holda qisas ul-anbiyolardan eng manzur o'rinlarini turkiyda nazm qilsam deb deyarli bir satr ortiqcha gap aytish yo'q, asar davomida adib qalami ravon ketadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. <https://www.booksite.ru/fulltext/1/001/008/063/577.htm>
2. <https://myfilology.ru/137/kompozicziya-literaturno-xudozhestvennogo-proizvedeniya/>
3. <https://school-of-inspiration.ru/osnovy-kompozicii-elementy-i-priemy>
4. Федотов О.И. (2003) Основы теории литературы. – М.: Владос.
5. Николина Н.А. (2003) Филологический анализ текста. – М.: АCADEMIA.
6. Сайқалий. (2004) Равзат уш-шуҳадо (Нашрга тайёрловчилар С.Сайфуллоҳ ва Д.Хунзикер). – Т.: Мовароуннаҳр.